

Trebuie să îți schimbi viața

Colecție coordonată de
Magdalena Mărculescu

FilosoFii
A C A D E M O S

PETER SLOTERDIJK

TREBUIE SĂ ÎȚI SCHIMBI VIAȚA

Despre antropotehnică

Traducere din limba germană de Paul Gabriel Sandu

TRCI

FilosoFii
ACADEMOS

Cuprins

Introducere. Despre turnura antropotehnică 11

PLANETA CELOR CARE EXERSEAZĂ 35

1. **Porunca din piatră.** Experiința lui Rilke 37

2. **O privire de la distanță asupra stelei ascetice.** Proiectul nietzschean al Antichității 51

3. **Numai infirmii vor supraviețui.** Lecția lui Unthan 67

4. **Arta ultimă a foamei.** Arta acrobatică propusă Kafka 97

5. **Budism parizian.** Exercițiile lui Cioran 115

Intermezzo: Nu există religii — De la Pierre de Coubertin
la L. Ron Hubbard 130

I. CUCERIREA IMPROBABILULUI. Schiță pentru o etică acrobatică 165

Program. Antropologia exercițiului 167

1. **Psihologia înălțimilor.** Teoria ameliorării prin reproducere și
sensul lui „dincolo” 170

2. **„Cultura este o regulă monastică”**. Crepusculul formelor de viață și teoria disciplinelor 200

3. **Insomniac în Efes**. Despre demonii obișnuinței și îmblânzirea lor cu ajutorul primei teorii 241

4. **Habitus și inerție**. Tabăra de bază a vieții dedicate exersării 262

5. **Cur homo artista**. Despre ușurința imposibilului 283

II. PROCEDURI DE EXAGERARE 309

Perspective: Repliere în neobișnuit 311

6. **Prima formă de excentricitate**. Despre izolarea celor care exersează și dialogul lor cu sine 319

7. **Desăvârșit și nedesăvârșit**. Cum îi face spiritul perfecțiunii să se rătăcească în povești pe cei care exersează 356

8. **Jocuri de maestru**. Despre antrenori în postura lor de garanți ai artei exagerării 396

9. **Schimbarea antrenorului și revoluția**. Despre convertiri și viraje oportuniste 434

III. EXERCIȚIILE MODERNILOR 455

Perspective: Întoarcerea în lume a subiectului retras în sine 457

10. **Arta aplicată omului**. În arsenalele antropotehnicii 480

11. **În spațiul auto-operativ curbat**. Oameni noi între anestezie și biopolitică 537

12. Exerciții corecte și exerciții eșuate. Pentru o critică
a repetiției 587

Privire retrospectivă. De la reinsertia la recăderea subiectului sub
dominația grijii totale 633

O privire în perspectivă. Imperativul absolut 641

Introducere

Despre turnura antropotehnică

O stafie bântuie Occidentul: stafia religiei². Primim de pretutindenii asigurări că, după o îndelungată absență, a revenit printre oamenii lumii moderne și că am face bine să-i luăm în serios noua prezență. E drept că, în 1848, anul în care apărea *Manifestul*, stafia comunismului nu se reîntorcea printre oameni, ci era o apariție nouă în rândul celorlalte amenințări ale epocii, în vreme ce fantoma de azi se ridică pe deplin la înălțimea naturii sale „bântuitoare“. Fie că mângâie sau amenință, fie că este salutăată ca un spirit binevoitor sau temută ca o umbră a iraționalității omenesti, apariția sa, ba chiar simplul fapt de a o anunța, impune pretutindenii respect. Asta, desigur, dacă lăsăm laoparte vara ofensivei ateiste din 2007, căreia îi datorăm două dintre cele mai facile pamflete din istoria intelectuală recentă, semnate de Christopher Hitchens și Richard Dawkins. Puterile bătrânei Europe s-au adunat laolaltă cu pompă, pentru a da o petrecere de bun-venit care s-a bucurat de o audiență colorată: Papa și învățații islamici, președinții americani și noii conducători de la Kremlin, toți Metternichii și Guizoții zilelor noastre, curatorii francezi și sociologii germani.

Încercarea de a repune religia în drepturile consacrate de odinioară implică impunerea unui protocol care le cere noilor convertiți și celor căzuți recent sub vraja ei mărturisirea erorilor

² Acest enunț reproduce, cu o singură diferență, prima propoziție a *Manifestului Partidului Comunist* la care autorul face explicit trimitere ulterior (N.t.).

de judecată anterioare. Ca pe vremea primului merovingian, care s-a convertit la creștinism după ce a câștigat o bătălie, și odraslele Iluminismului răsuflat de astăzi trebuie să ardă ceea ce au venerat și să venereze ceea ce au ars³. Odată cu această turnură, intuiții liturgice de mult apuse ies din nou la suprafață și pretind novicilor din „societatea“ postseculară o distanțare publică față de pozițiile critice la adresa religiei din perioada iluministă; căci, de pe acele poziții, autodeterminarea era conceptibilă numai cu prețul recuperării de către muritori a forțelor irosite de ei pe lumea de dincolo, pentru a le pune în slujba optimizării vieții lor pământești. Trebuiau retrase cantități mari de energie de la „Dumnezeu“ pentru a putea în sfârșit intra în formă în lumea oamenilor. Acest transfer de putere a stat la baza elanului epocii care s-a pus în slujba unui mare cuvânt defectiv de plural, acela de „progres“. Agresivitatea umanistă a mers atât de departe, încât a ridicat speranța la rang de principiu. Avuția celor disperați avea să devină astfel *primum mobile* al unor vremuri mai bune. Cine se punea în slujba acestei cauze prime, transforma pământul într-o țară de adopție, pentru a se realiza acolo — și numai acolo. De acum înainte, tot ceea ce conta era distrugerea oricăror legături cu sferile mai înalte și investirea tuturor puterilor astfel eliberate în existența profană. Dacă Dumnezeu ar fi existat, ar fi devenit atunci, în măreția lui, figura cea mai singuratică din întreg universul. Emigrarea din lumea de dincolo în cea de aici a luat de-a dreptul forma unui exod. Situația demografică actuală a Europei de Est, cu o populație în declin, pare, prin comparație, un caz de suprapopulare. Faptul că majoritatea oamenilor, prea puțin impresionată de ideologiile imanenței chiar și în zilele Iluminismului triumfător, își îngăduia escapade dincolo de graniță e o cu totul altă problemă.

Între timp, au ajuns însă la putere forțe cu totul diferite. Situația actuală e guvernată de o înțelegere mai complexă a

3 *Incende quod adorasti et adora quod incendisti* — potrivit cronicii lui Grigore de Tours, *Remigius*, episcopul de Reims, ar fi rostit aceste cuvinte în timp ce Clovis I, regele francilor, a intrat în cristelniță „ca un nou Constantin“, convins de ajutorul primit de la Hristos în victoria obținută la Tolbiacum.

oportunităților oferite individului. Iluminismul devenit conștient de el însuși și-a dezvăluit paradoxurile, a pătruns în sferele vieții în care lucrurile, ca să citez un autor cunoscut, „devin complicate și triste”⁴. Din avântul necondiționat către viitor n-au mai rămas decât niște resturi obosite. Nu mai lipsește mult până când ultimii purtători de drapel ai speranței iluministe se vor retrage la țară, devenind un soi de comunitate Amish a postmodernismului. Alți adepți ai progresismului etern dau curs invitațiilor din partea organizațiilor nonguvernamentale al căror scop declarat este salvarea lumii. Pentru ceilalți, semnele vremurilor indică nevoia revizuirii și declinul. Nu puțini sunt contemporanii dezamăgiți care încearcă să se agațe cu orice preț de producătorii și distribuitorii iluziilor progresiste, ca și cum ar exista o protecție a consumatorului pentru piața de idei, la care ar putea apela. Arhetipul juridic al epocii noastre, procesul de despăgubire, a fost extins asupra unor vaste sfere ale vieții. Nu ne-au învățat oare varietățile americane ale acestui tip de proces că trebuie să cerem sume exorbitante la început, pentru a primi o despăgubire cât de cât satisfăcătoare la sfârșitul încleștării dintre avocați? Descendenții celor expulzați din rai cer în mod deschis despăgubiri de toată frumusețea, ba chiar îndrăznesc să viseze la compensații epocale. Dacă ar fi după ei, întreaga expropriere a lumii de dincolo ar trebui anulată. Unii mai întreprinzători dintre cei care abia și-au redescoperit religiozitatea nu și-ar dori nimic mai mult decât să repună în funcțiune — dacă s-ar putea peste noapte! — fabricile defazate ale producției metafizice, ca și când am fi ieșit, în sfârșit, dintr-o recesiune.

Se află oare Iluminismul european într-o criză de formă? El este, în orice caz, un experiment de tip „pantă alunecoasă” și, din perspectivă globală, o anomalie. Sociologii religiei o spun fără echivoc: oamenii continuă să creadă cu tărie peste tot în lume, numai în societatea noastră occidentală a fost glorificată deziluzia. Într-adevăr, de ce ar trebui ca europenii să fie singurii care

4 Această sintagmă provine dintr-o nuvelă a lui Thomas Mann, *Tonio Kröger*, publicată în 1903 (N.t.).

țin dietă când vine vorba de metafizică, în vreme ce restul lumii continuă să se înfrupte nestingherit la mesele bogat împodobite ale iluziei?

Să nu uităm un lucru: Marx și Engels au scris *Manifestul Comunist* cu intenția de a înlocui basmul despre fantoma numită comunism cu o combativă afirmare de sine a adevăratului comunism. Acolo unde nu exista decât teama banală de fantome, ar fi trebuit să se nască acum o teamă justificată față de un dușman real al condițiilor existente. Și această carte este dedicată criticării unui mit și înlocuirii lui cu o teză pozitivă. Într-adevăr, povestea despre revenirea religiei după „naufragiul“ Iluminismului trebuie pusă în contrast cu o viziune mai clară asupra faptelor spirituale. Voi arăta că o reîntoarcere la religie este la fel de imposibilă ca o întoarcere a religiei — pentru simplul motiv că nu există „religie“ sau „religii“, ci doar sisteme de exerciții spirituale greșit înțelese, fie că sunt practicate în colectivități — de obicei în biserică, *ordo, umma, sangha* — sau în forme individualizate — prin interacțiunea cu „Dumnezeul personal“, la care cetățenii modernității și-au făcut asigurare privată. Astfel, distincția anevoiasă dintre „religia adevărată“ și superstiție ajunge să fie lipsită de obiect. Există doar sisteme de exerciții spirituale care sunt mai mult sau mai puțin capabile sau demne de a fi perpetuate. Falsa dihotomie dintre credincioși și necredincioși devine irelevantă și trebuie înlocuită cu distincția dintre cei care practică exerciții spirituale și cei care nu o fac sau o fac în mod diferit.

Într-adevăr, ceva se întoarce astăzi printre noi — dar înțelepciunea convențională conform căreia avem de-a face cu resurgența religiei nu poate răspunde adecvat interpelărilor critice. Nu este vorba nici despre revenirea unei grandori dispărute, ci mai degrabă de o schimbare de accent într-un continuum care nu a fost niciodată întrerupt. Ceea ce este cu adevărat recurent și merită toată atenția noastră este mai mult de natură antropologică decât „religioasă“, prin implicațiile sale: pe scurt, este vorba despre reflecția asupra constituției imunitare a ființelor umane. După secole de experimente cu noi forme de viață, am ajuns la

înțelegerea faptului că oamenii, indiferent de etnicitate sau de condițiile economice și politice care le guvernează viața, există nu numai în „condiții materiale“, ci și potrivit unor sisteme imunitare simbolice și unor structuri ritualice. Despre țesătura acestora vom discuta în cele ce urmează. Se va lămuri de la sine de ce folosim termenul neutru de „antropotehnică“ pentru a ne referi la aceste dispozitive pe parcursul descrierii lor.

Deocamdată aș vrea să fac un prim pas pentru a justifica interesul față de aceste chestiuni, reamintind bine-cunoscutul îndemn al lui Wittgenstein de a pune capăt „pălăvrăgelii despre etică“. Între timp, a devenit posibilă reformularea acelei părți a discursului etic care nu este pălăvrăgeală în termeni antropotehnici. Începând cu anii 1840, eforturile făcute în această direcție au constituit — deși sub nume diferite — centrul confuz al „studiilor culturale“ moderne. Programul etic al prezentului a apărut pentru o clipă în deplină claritate când Marx și tinerii hegelieni au formulat teoria conform căreia omul însuși este cel care produce omul. Adevăratul sens al acestei afirmații a fost însă imediat ocultat printr-o pălăvrăgeală care înfățișa munca drept singura activitate esențialmente umană. Dar dacă omul îl produce cu adevărat pe om, acest lucru nu se întâmplă, în mod sigur, prin muncă și rezultatele ei concrete, nici măcar prin munca, atât de mult lăudată în ultimul timp, „cu propriul sine“ și cu atât mai puțin prin fenomenele „interacțiunii“ sau ale „comunicării“, invocate alternativ. Omul îl produce pe om numai printr-o viață dedicată exersării.

Prin exercițiu am în vedere orice operațiune prin care aptitudinea persoanei care acționează este menținută sau îmbunătățită în vederea efectuării ulterioare a aceleiași operațiuni, indiferent dacă aceasta este sau nu declarată exercițiu⁵.

5 Reflecții asupra conceptului de exercițiu pot fi găsite în secțiunile privind descoperirea pedagogiei (pp. 293 și urm.), formarea habitusurilor (pp. 272 și urm.), *circulus virtuosus* (pp. 464 și urm.), precum și în primele trei secțiuni ale capitolului al XII-lea (pp. 587-597).

Oricine vorbește despre faptul că ființa umană se produce pe sine fără să abordeze chestiunea formării acesteia printr-o viață dedicată exersării ratează, de la bun început, esențialul. În consecință trebuie să punem între paranteze practic toate afirmațiile făcute despre oameni ca ființe ale muncii, pentru a le putea traduce cu totul în limbajul exersării, adică în ce al comportamentului care vizează formarea și ameliorarea propriului sine. Acest *homo faber* ajuns la epuizare — care obiectualizează lumea, raportându-se la ea în modul lui „a face“ — nu este singurul care trebuie să renunțe la poziția sa centrală de pe scena logică; a sosit timpul și pentru *homo religiosus*, care se adresează lumii de dincolo prin ritualuri suprarealiste, să-și ia un binemeritat rămas-bun. Lucrătorii și credincioșii intră de-acum, laolaltă, într-o nouă categorie. E vremea să dăm în vileag omul ca ființă care ia naștere din repetiție. Așa cum secolul al XIX-lea a stat, din punct de vedere cognitiv, sub semnul producției, iar secolul XX sub cel al reflexivității, viitorul ar trebui să se prezinte sub semnul exercițiului.

Mizele acestui joc nu sunt deloc insignifiante. Ceea ce urmărim aici nu este nici mai mult, nici mai puțin decât introducerea unui limbaj alternativ care să ducă la transformarea perspectivei noastre asupra unui grup de fenomene la care tradiția s-a referit, de obicei, prin termeni precum „spiritualitate“, „pietate“, „moralitate“, „etică“ și „ascetism“. Dacă această manevră va fi încununată de succes, conceptul tradițional de religie, acest baubau funest din culisele Europei moderne, va fi marele perdant al investigației noastre. Desigur, istoria ideilor a semănat dintotdeauna cu un azil al conceptelor suferind de malformații congenitale. Trecând în călătoria noastră prin diversele stații ale istoriei ideilor, ne vom lămuri nu doar în privința designului nefericit al conceptului de religie — unul a cărui diformitate nu e întrecută decât de superbaubaul care este conceptul de cultură —, ci vom înțelege de asemenea și de ce, în lumina

expunerilor ulterioare, ar fi totodată zadarnic să luăm partea bigotismului inversat, care se înfățișează de aproape două secole pe meleagurile noastre sub forma unui ateism de fațadă — un soi de pâlărie a lui Gessler⁶ pe care intelectualii eleganți erau fericiți să o salute de fiecare dată când treceau pe lângă ea, nu fără a profita de ocazie pentru a revendica în nume propriu distincția de „intelectual onest“ sau, alternativ, pe cea de „intelectual critic“ sau „autonom“. Scopul acestui demers este însă acela de a roti întreaga scenă cu nouăzeci de grade, până în punctul în care toată recuzita ei religioasă, spirituală sau etică devine vizibilă dintr-un unghi nou și revelator.

Așadar miza acestei cercetări este una foarte mare — și aș vrea să repet acest lucru. Va trebui să ne confruntăm cu una dintre cele mai inveterate pseudoevidențe din istoria intelectuală recentă, și anume cu credința în existența unor „religii“ — credință care a făcut ravagii în Europa ultimelor două sau trei secole — și, chiar mai mult decât atât, cu credința nechestionată în existența credinței. Credința în existența „religiei“ ca dat este elementul care îi unește pe credincioși și necredincioși, atât în prezent, cât și în trecut.

Această credință este atât de neclintită, încât orice prefect al Congregației pentru Doctrina Credinței de la Roma ar păli de invidie. Ecumenismul neînțelegerilor a supraviețuit nevătămat timpurilor moderne. Nimeni dintre cei care cereau „depășirea“ religiei nu a pus vreodată la îndoială existența ei, oricât de mult i-ar fi contestat dogmele. Cei care au respins religia nu s-au întreat niciodată dacă numele pe care îl poartă este adecvat și nici dacă are, în genere, acoperire. Doar pentru că suntem obișnuți cu o ficțiune de dată relativ recentă — aflată în uz doar începând cu secolul al XVII-lea —, se poate discuta astăzi despre o

6 Această expresie face trimitere la figura unui *Landvogt* sau guvernator habsburgic din secolul al XIV-lea, Albrecht Gessler, care a condus orașul Altdorf într-un mod tiranic. Se spune că a ridicat un stâlp în piața publică, iar toți cei care treceau pe lângă el erau obligați să se încline în fața lui. Expresia este folosită astăzi în limba germană pentru a desemna o regulă arbitrară care este ascultată orbește (*N.t.*).

„reîntoarcere a religiei“⁷. La baza legendei actuale regăsim, în realitate, credința neștirbită în religie ca fenomen constant și universal, care se poate răspândi și își poate face reparația.

În timp ce la temelia psihanalizei se află teorema reîntoarcerii sentimentelor reprimite, o analiză a ideilor și comportamentelor precum cea de față are la bază teorema reîntoarcerii a ceea ce nu a fost înțeles. Fenomenele de acest tip, pentru care o astfel de circularitate este simptomatică, sunt inevitabile atât timp cât elementul care a fost manifest dispare și reapare fără a fi înțeles în mod adecvat în particularitatea sa. Încercarea de a ajunge la rădăcina problemei nu poate fi încununată de succes, decât dacă evităm adoptarea unor atitudini de adeziune sau de respingere față de obiectul de studiu, luând mai degrabă ca punct de pornire al explicației noastre un nivel mai profund. Acesta este un proiect care a fost inițiat de o avangardă de cercetători ai secolului al XIX-lea și ai începutului de secol XX, chiar dacă au folosit metode a căror inadecvare a fost constatată de mult: am în vedere aici autori precum Feuerbach, Comte, Durkheim și Weber. În ciuda acestei inadecvări metodologice, în cadrul cercetărilor întreprinse de ei, așa-numitele religii au fost definite din ce în ce mai clar ca sisteme comportamentale structurate simbolic, deși niciunul nu formulează adecvat ideea că exercițiul constituie esența comportamentului „religios“ și că fundamentul acestuia este o sumă de proceduri „autoplastice“. Abia Nietzsche, în reflecțiile sale dietologice târzii din anii 1880 — și mă gândesc aici, de exemplu, la paginile relevante din *Ecce homo*, acest efort al său de autocrucificare —, ne oferă un punct de plecare pentru o doctrină a vieții înțeleasă ca exersare sau pentru o teorie generală a ascezei. Chiar dacă au fost greșit înțelese de către cititori superficiali, ca o repliere a filosofiei pe un nivel farmaceutic⁸, oricine

7 Edward Herbert de Cherbury (1583-1648), autorul lucrărilor *De veritate* (1624), *De religione gentilium* și *De religione laici* (1645), poate fi considerat părintele fondator al așa-numitei filosofii a religiei de mai târziu.

8 O atitudine tipică în această privință este cea a lui Oswald Spengler. În lucrarea sa *Declinul Occidentului* (*Der Untergang des Abendlandes*, München, 1979,

le studiază cu suficientă atenție poate descoperi în aceste reflecții ideile seminale pentru o teorie cuprinzătoare a existenței centrate pe ideea de exercițiu.

Ceea ce propunem aici este traducerea faptelor religioase, spirituale și etice în limbajul și prin prisma teoriei generale a exersării. Acest demers se definește ca o încercare de a conserva tradiția iluministă — așadar ca un efort cu rol esențialmente conservator. Temeiul său îl constituie un îndoit interes pentru conservare: în primul rând, întreprinderea noastră aderă în mod explicit la ideea unui continuum al învățării cumulative pe care îl numim Iluminism și pe care noi, contemporanii — în ciuda tuturor zvonurilor despre intrarea recentă într-o epocă „postseculară” — continuăm să-l ducem mai departe ca pe o formă de învățare caracteristică modernității și care funcționează de patru secole încoace. În al doilea rând, demersul nostru reia firele, unele milenare, care ne leagă de manifestările timpurii ale acelei cunoașteri umane bazate pe exersare și vitalitate —, dar asta doar dacă suntem într-adevăr pregătiți să le dăm curs în mod explicit.

În fraza de mai devreme am introdus deja termenul-cheie pentru tot ceea ce urmează să citiți în această carte: termenul „explicit”, aplicat fenomenelor în cauză, conține *in nuce* întreaga lucrare. Rotirea cu nouăzeci de grade a scenei turnante intelectual-istorice despre care am vorbit mai sus nu este altceva decât o manevră logică de explicitare a unor raporturi care sunt prezente în mozaicul de tradiții, însă în forme „implicite” — adică pliate înăuntru și comprimate. Dacă Iluminismul, în sens tehnic, este conceptul programatic pentru progresul înțeles în sensul de conștientizare a ceea ce este explicit, atunci se poate spune fără teama de a cădea în formulări bombastice, că explicitarea

p. 462) Spengler susține că turnura lui Nietzsche către conștientizarea vieții ca artă de a trăi nu este decât un simptom al „andropauzei culturii” (*ibidem*, p. 459). El vede în acest fenomen un exemplu al decadenței care, în opinia sa, denotă stadiul „civilizațional” al culturilor: în cadrul acestui stadiu, viziunile metafizice sublime ale lumii decad, devenind simple repere pentru preocupările frivole și grijile digestive din viața de zi cu zi a indivizilor.

implicitului este forma cognitivă a destinului. Dacă nu ar fi așa, nimeni n-ar fi avut vreodată motive să creadă că o cunoaștere ulterioară ar fi în mod necesar o cunoaștere mai bună — căci, după cum știm foarte bine, tot ceea ce s-a numit „cercetare“ în ultimele secole s-a bazat pe această presupunere. Numai dacă „lucrurile“ sau faptele nedepliate au, prin natura lor, o tendință de a se deplia și de a deveni mai ușor de înțeles pentru noi, se poate vorbi — cu condiția, desigur, ca această explicitare să reușească — despre o sporire a cunoașterii în adevăratul sens al cuvântului. Numai dacă „faptele“ pot ieși la iveală în chip spontan — sau pot fi constrânse să iasă printr-un efort autoimpus de examinare —, pentru a putea fi văzute la o rezoluție mai mare și într-o lumină mai clară, se poate afirma la modul serios — ceea ce înseamnă aici în sens ontologic — că există știința *in progress*, că există câștiguri reale în ceea ce privește cunoașterea, că sunt posibile expediții prin care noi, colectivitatea angajată epistemic, facem incursiuni în teritoriul virgin al continentelor cunoașterii, tematizând ceea ce până acum nu a fost tematizat, scoțând la lumină ceea ce este încă necunoscut și transformând cunoașterea vagă în cunoaștere explicită. În acest fel, creștem capitalul cognitiv al societății noastre — iar când vorbim aici de societate [*Gesellschaft*] nu sunt necesare ghilimelele.

În vremuri mai vechi, s-ar fi spus probabil că munca de ordin conceptual își are finalitatea într-o „producție“. Hegel a mers atât de departe încât să spună că adevărul este, în esență, rezultat — și astfel, inevitabil, s-ar ivi doar la sfârșitul dramei sale. În momentul în care s-ar dezvălui într-o formă definitivă, spiritul uman ar urma să sărbătorească Duminica vieții. Însă pentru că nu îmi propun să examinez aici conceptul de concept și am altceva decât avea Hegel în minte când vorbesc despre muncă, mă voi mulțumi cu o teză mai puțin triumfalistă, deși una la fel de necesară: din punctul de vedere al cunoașterii nu există nimic nou sub soare.

Așa cum spuneam mai devreme, noutatea noului provine din deplierea a ceea ce este deja cunoscut, pe suprafețe mai ample,